

DOMBROVSZKI ÁRON

Az új imposztor*

Lovász Ádám: *Az érzet deterritorializációja.*

A kiterjesztett észlelés filozófiája. Budapest, Gondolat. 2018. 332 oldal.

Lovász Ádám *Az érzet deterritorializációja* című könyve több szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt, meglehetősen ritka az, hogy valaki doktori tanulmányai során önálló monográfiával jelentkezzen, nem is említve, hogy ez már a szerző harmadik kötete. Másrészt, ha könyvét a kortárs magyar filozófusok munkáival vetjük össze, még csak hasonlót sem fogunk találni: megközelítésmódjában, stílusában és a téma feldolgozásában teljesen egyedi alkotás. A beágyazottság hiánya persze önmagában véve nem feltétlenül vétség, viszont ha az olvasó nem képes más művekhez kapcsolni egy írást, akkor az értékelése is felettébb nehezzé válik.

Ennek a recenziónak – ahogy azt a műfaj megköveteli – eredetileg az volt a célja, hogy ismertesse Lovász gondolatmenetét és arról valamilyen bírálatot adjon. Az 1. szakaszból kiderül, hogy ezirányú igyekezeteimet nem koronázta siker, többszöri olvasás után sem tudtam koherens rekonstrukcióját adni a gondolatmenetnek, pusztán egy-egy rövidebb szakaszt voltam képes „mozaikszerűen” bemutatni. A 2.

szakaszban nyomába eredtem a kudarc okának: magát a jelenséget – egy ELTE BTK PhD hallgató könyvét egy másik, hasonló kompetenciájú, hasonló szinten álló ELTE BTK PhD hallgató nem érti meg – metafizikai szempontból is érdekesnek találtam. A vizsgáldás végén arra jutok, hogy bár a kortárs filozófia oly mértékben fragmentálódott, hogy egy analitikus filozófus nem feltétlenül kell, hogy megértse kontinentális kollégáit, ami talán a specializáció elkerülhetetlen következménye – jelen esetben azonban mégis inkább az a kérdés merül fel, hogy tekinthetjük-e még ezt a könyvet filozófiai műnek? A 3. szakaszban felidézve Alan Sokal és Jean Bricmont híres paródiáját (Sokal–Bricmont 2008. 280–321) – ami bizonyos hasonlóságokat mutat Lovász könyvével –, a genuin filozófia és álfilozófia közti különbséget alapozom meg. Miután pedig Tőzsér Jánossal vitatkozva a rendhagyó módszerekben vélem felfedezni annak okát, hogy a kontinentális filozófiában miért gyakoribb az álfilozófia (4. szakasz), azt állítom, hogy a demarkációnak ugyan nincsenek általános elvei, a gyakorlatban azonban mégis képesek vagyunk elválasztani a kettőt, ennek pedig fontos következményei vannak (5. szakasz). Konklúzióban nem állítom azt, hogy *Az érzet deterritorializációja* álfilozófia lenne, pusztán azt, hogy ennek komoly esélye van, ezért a területen járatos

* Köszönöm azoknak, akik a kézirat korábbi változatait olvasták és javaslatokkal láttak el, vagy támogatásukat fejezték ki: Bárdos Dánielnek, Faragó-Szabó Istvánnak, Karakas Alexandrának, Kiss Kata Dórának, Schmal Dánielnek, valamint az Eötvös Collegium Filozófia Műhely tagjainak.

kontinentális közösségnek célszerű volna újraértékelnie a könyv státuszát, amely e recenzió megírásának pillanatában genuin filozófiaként van számon tartva.

I.

A könyv előszóból, bevezetésből, három fejezetből és konklúzióból áll. Lovász nem árul zsákhamacsát, már az előszóban azt írja, hogy a transzdiszciplináris megközelítésmódnak köszönhetően „a gondolatmenet asszociativitása olykor követhetlenné, fülledt levegőjű trópusi dzsungellé lényegíti át a szöveget” (9). A szerzőnek ezzel a mondatával maradéktalanul egyet lehet érteni: a szöveg legnagyobb része sajnos valóban követhetetlen, az egyes fejezetek, de még az azokat strukturáló kisebb szakaszok sem állnak össze koherens egésszé. Kézenfekvő feltételezés az, hogy a benne foglalt gondolatok „mélysége” miatt tűnik a felszínen zavarosnak a tárgyalás, a későbbiekben azonban kiderül, hogy Lovász inkább a gondolatok „ürességét” próbálta ezzel leplezni.

A baljóslatú előszó után a bevezetésben Lovász arra is felhívja a figyelmet, hogy választott témája egészen speciális tárgyalásmódot követel: „a logikai pozitivisták logikai-fogalmi rendszerezési szigorúságánál megengedőbb logikával kell dolgoznunk annak érdekében, hogy megragadhassunk egy olyan fluid jelenséget, mint az észlelés” (14). A szerző nem részletezi, hogy milyen nem-klasszikus logikára építi fel rendszerét – többértékű?, értékréses?, parakonzisztens? Valószínűbbnek tűnik, hogy az egyáltalában vett logikával szemben vannak fenntartásai, ezért helyette inkább egy saját filozófiai módszert mutat be. Ezt ő *operátorszeletelésnek* nevezi és azt érti rajta, hogy a filozófiától eltérő tudományterületekben (például a matematikában vagy informatikában) konstruált

fogalmakat használ fel bevallott önkényességgel, annak reményében, hogy ezzel közelebb kerül fő problémájának – az észlelés ontológiai státuszának – megoldásához: „olyan instrumentalizáció ez, amely a tudományos határok transzgressziója révén új eredményeket és kapcsolódásokat teremthet” (17).

Az első fejezetben – melynek címe *Áramlás* – Lovász két további metodológiai elvet ismertet (I.1. szakasz). Az egyik a *fogalomteremtés*, ami az operátorszeletelés dekonstruktív lépése után a következő, immár konstruktív fázis: ennek segítségével nyerhetünk új filozófiai fogalmakat. Bár a fogalomteremtés során nem feltétlen kapunk szigorúan lehatárolt fogalmakat, a szerző szerint ez nem okoz nehézséget és biztosít bennünket afelől, hogy itt „módszertanilag rigorózus rendtelenségről” van szó. A másik fontos elv a *buborékoszlop-megközelítés*. Lovász ezt a fogalmat az alkalmazott vegyészetből meríti és a következőt érti rajta. A kifejtés során olyan „parazita” fogalmakat fog bevezetni, amelyek a végeredmény szempontjából irrelevánsak, ezért a mű későbbi szakaszában elveti őket, vagy egyszerűen csak nem fogja felhasználni ezeket – az adott helyen azonban természetesen hatnak és előremozdítják a vizsgáldást.

A buborékoszlop-megközelítés igazi *jolly joker*: azzal, hogy szinte korlátlan szabadságot enged az egyes témák közti váratlan ugrásoknak, nagymértékben támogatja az asszociatív felépítést. A könyv olvasása során rendre az volt az érzésem, hogy Lovász visszaél az eszközzel, gyakorlatilag teljes fejezeteket lehetne elhagyni anélkül, hogy a szubsztantív filozófiai mondanivaló kevesebb lenne. Ezek a szakaszok nemhogy nem mozdítják előre a gondolatmenetet, de feleslegesek is, legfeljebb a szórakoztatás és a szerző műveltségének fitogtatása lehet a céljuk.

Ezek után joggal gondolhatjuk azt, hogy bár Lovász módszerei nem szok-

ványosak, de ha már ennyire reflektált ezekre, a vizsgálódás mindezek ellenére gyümölcsöző lesz. Megítélésem szerint sajnos más a helyzet. A gyakorlatban ugyanis mindez úgy néz ki, hogy a szerző hosszasan, négy-öt oldalon keresztül elemez egy horrorfilmet vagy valamilyen ponyvairódmalmot, ebbe az elemzésbe véletlenszerűen fizikai, kémiai vagy biológiai fogalmakat kapcsol be, érdekes természet-tudományos kísérleteket ír le, majd véget ér az adott szakasz és kezdődik minden előlről. Ha szerencsénk van, akkor ezekbe az elemzésekbe – szintén véletlenszerűen, laza asszociációkkal összekapcsolva – filozófiai állításokat helyez el a szerző, anélkül, hogy érvekkel fárasztaná az olvasót. Pontosabban, érvek helyett állnak a műelemzések vagy a természettudományos *fun factek* és kísérletek. Nem vagyok meggyőződve arról, hogy ez a legjobb módszer arra, hogy filozófiai igazságokra tegyünk szert, arra pedig biztosan alkalmatlan, hogy alátámassza a téziseket és ezáltal bárkit is meggyőzzön. Lovásznak ugyan igaza van abban, hogy a hagyományos filozófiai módszerek mindeddig nem vezettek eredményre, azaz továbbra sem tudjuk, mi az igazság az észlelés filozófiai problémái kapcsán, azonban azt gondolom, hogy nem az ő módszere lesz az, amelyik megadja a kulcsot e problémák megoldásához. Mindenesetre nézzük meg, hogy milyen eredményekre jutott!

Az I.2–1.4 szakaszokban a mentális szféra ontológiai státuszáról és a fogalomalkotásról esik szó. Lovász – William James-szel egyetértve – elutasítja a dualizmust, azaz állítása szerint „nem alkotnak a gondolatok az anyagtól különálló szubsztanciát” (33). Következetességét e tekintetben jól mutatja, hogy e metafizikai álláspontja mellé determinizmus társul. Ez legvilágosabban ott érhető tetten, hogy még a gondolatok kialakulását is elvitatja az ágensektől, azok pusztán megtörténnek

velünk, akár az öntudatlan levegővétel: „a gondolatfolyam nem egy adott szubjektumnak a saját, egyéni tevékenysége, hanem anonim folyás, amely testén keresztül nyilvánkozik meg” (44).

Ez után rátér a fogalmak természetének vizsgálatára és a fogalomalkotás folyamatára. A gondolatmenetet a tapasztalat és a fogalmak szembenállására építi fel. Lovász annak ellenére, hogy a mentális entitásokat száműzi az ontológiájából, az absztrakt tárgyak létezését elfogadja – „ami absztraktként adott, absztraktként van” (66) – ebbe a kategóriába sorolja a fogalmakat is, amelyeket „megvalósuló absztrakcióknak” (vö. 63) nevez. Mivel Lovász szerint az absztrakt természetű fogalmak és a fenomenének közt „nincsen minőségi különbség” (43), így arra a következtetésre jut – némileg implauzibilis módon –, hogy a jelenségek szintén absztrakt természetűek. Ugyanakkor a jelenségek és az azokat megragadó fogalmak közt fokozati különbséget feltételez: „több energiával rendelkezik a kezeinket ténylegesen megejtő tűz, mint az álmunkban égő” (44). Ami a fogalmak kialakulását illeti, itt kulcsszerep jut a képzeletnek és az álmodásnak, a szerző szerint a fogalomalkotás tulajdonképpen éber álmodás.

Egy rendkívül zavaros és a témához semmilyen módon nem kapcsolható átvezető szakaszt követően – amelyben az olvasó megismerheti többek közt a *Contracted* című film „megbetegedett világát” és betekintést kap az *American Gods* című regény főszereplőjének szexuális életébe is – általánosan a valóság szerkezetéről és az észlelésről olvashatunk (I.6–I.9). Lovász egy sarkos metafizikai kijelentéssel indít: „minden, ami immateriális, valójában egy bizonyos típusú materialitásból sarjad” (80). E tézis retrospektíve világossá teszi, hogy a jelenségek miként absztraktak: valójában azok is visszavezethetők az anyagi természetű tudatra vagy gondolkodás-

ra. Lovász reduktív fizikalizmusa így első körben egyszerűnek tűnik, ám bonyolítja a helyzetet, hogy szemben a megszokott tárgy- vagy eseményontológiával, a világ alapvető építőköveinek a relációkat tartja.

Álláspontja a „mélységekről” – amelyeket nem definiál, ám azoknak nagy jelentőséget tulajdonít – paradox. Egyrészt tagadja ezek létezését, hiszen „a világ meg nem nyilvánult, rejtett dimenziójában [...] semmi sincsen, még a semmi sem” (97). Később azonban revideálja nézeteit és ezzel szemben foglal állást: „a radikális empirista vizsgálódásnak komolyan kell vennie a relációkat. Ebből viszont nem következik minden mélység száműzése. Éppenséggel fordított a helyzet: mélységek végtelen rajai nyílik meg előttünk” (110). Érdemes lenne feltárni a szövegből a gondolatmenetet, ahogy Lovász a mélységek elvetésétől eljut azok elfogadásáig, ez azonban szinte lehetetlen az asszociatív szerkezet miatt: a köztes oldalakon *semmilyen filozófiai érvel nem találunk*, olvashatunk viszont filmelemzéseket, betekintést nyerünk a Canfield-óceánok baktérium-szaporulatának világába, megtudhatjuk, miként deterritorializálja és reterritorializálja az anya testét a szopógép (csecsemő), végül az Egyesült Államokban népszerű tejmegosztás gyakorlatáról is felvilágosítást kaphat az olvasó, továbbá arról, hogy ez milyen hasonlít a fiatal gyermekre, aki felfedezi a péniszét és megszegi a maszturbáció erkölcsi tilalmát. Ezek a szakaszok jól példázák a könyv egyik hátulütőjét, a buborékoszlop-módszer túlzott használatát.

A fejezetben ezeken felül a szerző még ismeretelméleti kérdésekben is állást foglal. Lovász – ismét csak William James-t követve – bevezeti a *tiszta tapasztalás* és a már fentebb említett *radikális empirizmus* fogalmát. A tiszta tapasztalat „az élet közvetlen átélhetőségének alapfeltétele” (96–97), amelyet, ha megpróbálunk szakban kifejezni, akkor „folyik” (uo.) –

ezen valószínűleg egyfajta nyelvben ki nem fejezhető közvetlen tapasztalást ért. A radikális empirizmus pedig a relativizmushoz hasonlatos, amely szerint nincsen bizonyosság, sőt objektivitás sem: „radikális empiristának lenni annyi, mint elfogadni a valóságsszintek végtelenjét” (98), azaz ismereteinknek nincs semmilyen szilárd alapja.

A könyv második részében, melynek címe *Környezet*, Lovász rátér fő témájára, saját észleléselemletének kibontására. Ennek alapja a világ fényességével való találkozásunk, amely „az észlelés kiindulópontja” (113). Lovász észleléselemletében a fény az, amely „egybekapcsol bennünket a világ húsával” (114). Ennek hiányában a világban minden kaotikusnak tűnik, az észlelő pedig megzavarodik, ezért a világ alkotóelemeit nem tudja „rekonstruálni, kicsomózni és szétszerelni” (134).

A fény természetéről a legtöbbet a II.4. szakaszban tudhatjuk meg, ugyanakkor sok meglátás triviálisnak tűnik. Ilyen például az, hogy homogén sötétségben és vakító fényben nem látunk (vö. 149–150), vagy az, hogy a fény megváltozása a vizuális tapasztalatainkban is változást eredményez (vö. 147), vagy az, hogy egy dolgot csak akkor láthatunk, ha az fényt ver vissza (vö. 149). Ezek mellett viszont szó esik arról is, hogy a fénynek saját intencionalitása van, az mindig valamilyen dologra irányul. (vö. 151) Sajnos ezt a meglepő feltevést és annak következményeit Lovász nem fejti ki bővebben.

A fény mint kiindulópont feltételezését meglehetősen problematikusnak tartom annak tükrében, hogy a szerző általános észleléselemlet kidolgozásán fáradozik, ebben pedig számot kellene vetnie valamennyi érzéki modalitásunkkal. Való igaz, hogy az észlelésben a látás tűnik a leghangsúlyosabbnak, ám amennyiben nem vet számot a többi érzéki modalitással, elmeletét nem tarthatjuk univerzálisnak.

Lovász ezt a problémát az *intencionális ív* Merleau-Ponty-i fogalmával igyekszik kiküszöbölni. Az intencionális ív összefogja nemcsak az érzéki modalitásokat, de „az érzékek és az értelem egységét, az érzékelés és a motorosság egységét” (118) is ez adja: ontológiai értelemben az észlelő különböző érzéki modalitásait nem lehet szétválasztani.

Ez a fajta egységesítő szemlélet a későbbiekben is megjelenik, például amikor a szerző az objektív-szubjektív megkülönböztetést definiálja, amelyeket nem lehet teljesen szétválasztani, mert a *követelés-karakterek* „a két pólust áthidaló relációként” (121) tételeződnek. Ilyen – se nem objektív, se nem szubjektív, de a dologban benne lévő – követelése például a marhahúsnak az, hogy „egyél meg!”. Ugyanakkor viszonyunk a dolgokhoz minden esetben ambivalens, Lovász szerint mindenben, még az elsöre visszataszító dolgokban, például a vizeletben is megelhetjük a szepet: „a húgy sötétsárgája tudósít az őszi levelekről, a kadarkáról, az őszi kukoricásban töltött éjszakáról, a naplemente zavartalan ürességéről, az aranyló kenyérmorzsákról, a zálogházzal, az élet kezdetéről és végéről, a végzettről és minden káprázat elfelejtéséről” (160).

Bár Lovász kiemeli az észlelőt – „észlelő és környezet között komplementer viszony áll fenn” (178) – azt nem tekinti alapvetőnek: állítása szerint ugyanis „környezet híján nincs észlelő” (131). A szerző ezzel nem pusztán az idealizmustól határolódik el, de arról is nyilatkozik, hogy elméletében nem az észlelő játssza a központi szerepet.

A fenti alapozó fogalmak után tér rá elméletének legfontosabb tézisére, amely szerint az észlelés olyan alapvető létező, amely még az embereket is túl fogja élni: „Kétség sem férhet hozzá, hogy az optikai elrendeződés túl fogja élni az emberi észlelési képesség utolsó, elapadó ma-

radványát is. [...] Az észlelés lokalizálhatatlan környezet és hangsúlyozottan nem egy bizonyos test valamelyik affekciója. Pontosabban: egy olyan affekció, amely a határtalanság jegyével bír.” (236.) Lovász tehát nem úgy gondol az észlelésre, mint egy észlelő és egy észlelt dolog között lejátszódó folyamatra. Feltevése szerint az észlelés olyan „áramlás”, ami a világban mindent átjár.

Ennélfogva nem is észlelők és észleletek terminusaiban, hanem *elrendeződésekben* ragadja meg a valóság természetét, erre Lovász egyik példája a „mozi + filmközönység” elrendeződés. Fontos lenne megtudnunk, hogy rendszerében mi a különbség a relációk és az elrendeződések között, ez azonban sajnos nem derül ki, azt leszámítva, hogy utóbbit paraméterekkel is ellátja, melyek közül kettőt emel ki. Az egyik a territorializáció/deterritorializáció foka, amely „nemcsak térbeli elkülönültséget jelent, hanem általánosságban azt jelöli, mennyire homogének az elrendeződést alkotó részelemek, alkatrészek, illetve mennyire szűk körből kerülnek ki ezek” (196). Az elrendeződések másik fontos paramétere pedig a kódoltság/dekódoltság foka, amely „a kifejező komponensek azon képességét jelöli, amely által összekötik az elrendeződéseket” (uo.).

A harmadik – *Mechanoszféra* című – részben Lovász tovább távolodik az általa meghaladottnak tekintett antropocentrikus filozófiától. Fontos mozzanata ennek az átható informatikai jelenlét feltételezése: már régóta tart a folyamat, amelynek során a környezetünkben észleléssel rendelkező gépek és egyéb intelligens eszközök fokozatosan egyre természetesebbé válnak, míg végül „az irányítás, a teleprezencia, az emberi intencionalitás és a gépi infrastruktúra háttérműködése egyetlen egésszé, egy technicizált hússá olvad össze” (243).

Ennek egyenes következménye, hogy a határ természetes és mesterséges élet

között elmosódik. A szerző azonban eleve szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy ez a hagyományos distinkció bármilyen relevanciával bírna, ahogy írja, „teoretikus értelemben nem kifizetődő” (248) megkülönböztetés. Lovász számára sokkal inkább az *élet* fogalma érdekes filozófiailag, annak új értelmét adja a III.5. részben.

Lovász – Humberto Maturánát követve – az *autopoiesis* fogalmával ragadja meg az élő (organikus) létezőket. „Autopoietikusnak nevezhető minden olyan rendszer, amely önmagát alakítja [...], a műveletsor célja pedig a saját struktúrák előállítás és differenciálása” (262). Ezt követően összeveti a fogalmat az ellentétpárjával, az allopoietikus szerveződésekkel és kritériumokat hoz fel arra, hogy hogyan állapítsuk meg egy entitásról, hogy melyik kategóriába sorolható. Lovász azonban nem teljesen elégedett Maturana felosztásával, ugyanis „túlságosan harmonikus rendszert konstruál, amelyben kevés helye van a káosznak és a heterogenitásnak” (265) – a könyv hátralévő részében azonban mégis fontos szerepet kap majd a megkülönböztetés.

A későbbiek során arra is fény derül, hogy az autopoietikus rendszereknek – Niklas Luhmann szerint legalábbis – három típusa van: élő, pszichés és szociális; bár arra már nem találunk meghatározást, hogy mit is jelentenek ezek. Akárhogy is áll a dolog, Lovász állítása szerint a pszichés rendszerek és a gépi rendszerek között nincsen különbség.

Gépek és emberek tehát valószínűleg egy kategóriába esnek a szerző ontológiájában, ezekről ráadásul egy filozófiai „evolúcióelméletet” is kapunk. Ennek alapvető szervezőelve a *kreatív rombolás*, amely szerint minden autopoietikus rendszer célja a saját komplexitásának növelése, e komplexitás pedig akár olyan szintre is elérhet, hogy a rendszer kiszakad a környezetéből, sorsa ezáltal a „teljes széteséssel végződő megsemmisülés” (269). Csakis e megsem-

misülések révén keletkezhetnek „újabb rendszerek, formalizálások és absztrakciók” (271). A legfontosabb ilyen viszonylag újonnan keletkező struktúra Lovász számára a mechaszféra, amely azonban úgy tűnik, nem illeszkedik ebbe a modellbe: a mechaszféra felemelkedéséért a *média* a felelős, amely a reprodukciót biztosítja. „Reprodukció alatt a szociális rendszerek gépi észlelése számára adott objektumok újratermelését kell értenünk, és nem elsősorban az emberi szereplők szaporulatát” (295).

A konklúzió előtti utolsó szakaszban Lovász explicitté teszi, amit korábban csak sejtetett: a mechaszféra az 1990-es években uralkodott el világunkban, ebben pedig fontos mérföldkő volt a *Pokémon* című animesorozat. „Pikacsú a promiskuitás és a skizofrén perverzió tiszta szimbóluma, a kegyetlenséggel és erőszakkal keveredő aranyosság megtestesülése. Elektromos kisülései okán sokkolja mind az ellenségeit, mind gyermekek millióinak az idegrendszerét. A Pikacsú mint refrén a gépi valóság megszületésének önkinyilatkoztatása.” (306.)

Néhány bekezdéssel később azonban Lovász filozófiájával nehezen összeegyeztethető passzusokat találhatunk. Mintha kiemelné a technológiai létezőket az ontológiájából, amikor azt állítja, hogy azok „nem része[i] a világnak”, hovatovább, állításai szerint ezek túlélnek majd az embereket is. Nem világos számomra, hogy miként – és milyen célból – tesz különbséget emberek és technológiai létezők között, ha éppen ezt a különbséget igyekezett mindvégig lerombolni.

A *Konklúzió* szintén okozhat némi csalódást az olvasónak, ugyanis nem valódi konklúzióról van szó, Lovász inkább Martin Buber filozófiáját felhasználva a poszt-humán kor középpont-nélküliségére próbál reagálni. Záró szavai – ha van értelmük – nem tűnnek konstruktívnak: „bízunk

kell abban, hogy ezt a léthiányt képesek lehetünk a technológiailag közvetített el-tűnés és valótlanágtermelés révén átfordítani az átható üresség jelenvalóságává” (316).

Fontos hangsúlyoznom, hogy a fentiek csak egy bizonyos interpretációját adják Lovász könyvének, a szerző valószínűleg több helyütt vitatná az értelmezésemet. E gondolatokkal, ha egyáltalán megfelelnek Lovász szándékainak. – mivel szinte semmilyen érveléssel nincsnek alátámasztva – nem kívánok vitatkozni, a következőkben inkább arra próbálok magyarázatot találni, hogy mi lehetett a megértés gátja *Az érzet deterritorializációjának* olvasása közben.

II.

A kérdésre, hogy miért küszködtem – és küszködnek más olvasói is – Lovász könyvével, két különböző, egyaránt plauzibilis és kézenfekvő választ adhatok. Az első esetben magamban keresem a hibát. Azért nem értettem meg a könyvet, mert felületesen olvastam? Vagy mert eleve rosszindulatúan álltam a műhöz, azzal a prekoncepcióval, hogy értelmetlenség, és ez gátolt a megértésben? Vagy egyszerűen nincs meg a szükséges kompetenciám, azaz tapasztalati vagy intellektuális képességek híján vagyok és tévedtem abban, hogy Lovással episztemikusan egyenrangú fél vagyok?

Rendhagyó kérdések ezek egy filozófiai tanulmányban, hiszen a recenzens személye és attitűdje irrelevánsnak tűnhet, azonban valószínűsíthető, hogy Lovász talán jogosan valahogy ilyenformán válaszolna a bírálómatra. Legfőképpen azonban azt kívánom elkerülni, hogy az unalomig ismételt analitikus *versus* kontinentális filozófia harcába csapjon át a diskurzus: nem arról van szó, hogy egy analitikus filozófusnak nem tetszik egy kontinentális mű

stílusa és tartalma. Jelen esetben a helyzet súlyosabb.

Ami az első felvetést illeti, azt gondolom, hogy kielégítő figyelmet szenteltem a könyvnek: közel egy hónapon keresztül, majdnem minden nap másfél-két órát szántam arra, hogy a könyv zavaros gondolatmenetét kibogozzam, minden alfejezetről megközelítőleg egyoldalas vázlatot írtam, egyes mondatokat hosszú ideig próbáltam interpretálni. A közelmúltban nagyon kevés filozófiai műre fordítottam ekkora figyelmet, ám olyan tapasztalataim egyikkel sem voltak, hogy az alapos olvasás után is csak „sötétben tapogatózom”. A második kérdés szorosan kötődik az analitikus és kontinentális filozófusok közti örökös csatározásokhoz: befolyásoltak volna saját előítéleteim a kontinentális filozófiával szemben? Előfordulhat: nem kívánom magam függetlenként beállítani, bevallottan elkötelezett vagyok az analitikus tradíció iránt. Egyúttal azonban azt is gondolom, hogy ez az elkötelezettség magának a szövegértésnek nem lehet gátja: meg tudok érteni és képes vagyok vitatkozni olyan álláspontokkal, amelyek radikálisan különböznek a saját nézeteimtől. Emellett pedig a kontinentális hagyomány létjogosultságát sem kérdőjelezem meg – ezen irányzatokat ugyanúgy legitímnek gondolom, egyszerűen csak számomra nem vonzóak.

Különös részprobléma, hogy egy ilyen jellegű szöveget lehet-e egyáltalán racionálisan rekonstruálni, hiszen expliciten tagadja a racionális rendszerek létjogosultságát. Maga a kontinentális filozófiatörténet azonban több példát¹ is felmutat ilyen törekvésekből, így az én igyekezetemet sem gondolom értelmetlennek.

¹ Itt elég Olay Csaba és Ullmann Tamás kontinentális filozófiáról szóló tankönyvére gondolni, amelyben a szerzők racionálisan rekonstruálják kontinentális filozófusok munkáit (Olay–Ullmann 2011).

Végezetül: talán arról van szó, hogy Lovász episztemikus feljebbvalóm, én pedig nem vagyok képes megérteni az általa közölt gondolatokat? Ez kétféleképpen lehetséges. Először, előfordulhat az, hogy a probléma az értelmi képességeimmel van, tehát egyszerűen nem elég magas az intelligenciám.² Ezt a magyarázatot az eddigi tapasztalataim alapján nem tudom elfogadni: más filozófusok értékelése alapján a munkám minősége kielégítő, képes vagyok komplex szövegek elemzésére és megírására. Emellett a környezetemben is hasonló reakciók születtek a könyvre, magasan kvalifikált, nemzetközileg elismert kollégák is küzdöttek Lovász szövegeinek értelmezésével – az pedig mégsem lehet, hogy a filozófusok ilyen jelentős többsége egyszerűen híján legyen a megfelelő értelmi képességeknek. Másodsor azonban – és ez viszont jogosabb meglátás – lehet, hogy tapasztalatlan vagyok kontinentális szövegek értelmezésében, hiszen már nagyon régóta elköteleződtem az analitikus hagyomány mellett, a másik tradícióról pedig igen kevés ismeretem van. Elismerem: ez lehet az egyik oka annak, hogy nem értettem a könyvet. Mindazonáltal nem lehet oka annak, hogy *teljes* homályban maradjak a tartalmat illetően, legfeljebb annak, hogy bizonyos részleteket félreértek.

Ezután bátrabban térhetek rá az értékelésre. Álláspontom szerint *Az érzet deterritorializációja* nagyon rossz könyv. Ennek fő oka az, hogy a mű a legalapvetőbb szakmai sztenderdeknek sem felel meg, érveket

² Korunkban az önkritika nem elfogadott viselkedési norma: mikor beszélgetések során annak a lehetőségét vettem fel, hogy Lovászt azért nem értettem meg, mert nem vagyok hozzá elég okos, többen azt gondolták, hogy gúnyolódok vagy ironizálok, ám ez nem állt szándékomban. Teljesen komolyan számolok azzal a lehetőséggel, hogy nincsenek meg a képességeim ennek a filozófiának a megértéséhez.

csak elenyésző számban találunk, a Lovász által bemutatott operátorszeletelés pedig nem alkalmas módja a filozófiai megismerésnek. Még ha el is tekintek attól, hogy a könyv tartalmaz teljesen értelmetlen – szemantikailag üres – mondatokat, a műelemzések és természettudományos „érdekességek” bemutatása frusztrálóvá teszi az olvasást, ezek a szakaszok ugyanis, amelyek a könyv több mint felét alkotják, semmit nem tesznek hozzá a filozófiai mondanivalóhoz. E mondanivalót pedig rendkívül nehéz kihámozni a könyvből, és bár egyes tézisek érdekesnek tűnnek, semmivel nincsenek alátámasztva, így nem különböznek a kinyilatkoztatásoktól, amelyeket hitük szerint ki elfogad, ki nem. Ez az írói stílus a filozófiai vitákat a kezdetektől ellehetetleníti, hiszen hiába nem értek egyet azzal, hogy az észlelés önálló ontológiai entitás, amely az észlelőket is túl fogja élni, mivel nem ismerem az indokokat, motivációkat, amik mögötte állnak, így legfeljebb annyit válaszolhatok: „nem, nem az”.

Lovász könyvével kapcsolatban a leg súlyosabb kérdés az, hogy egyáltalán filozófiának tekinthetjük-e? Hogy mi az oka a kételyeimnek, és hogy hol húzódnak a határok, arról a következő szakaszokban lesz szó.

III.

Alan Sokal 1996-ban a neves amerikai *Social Text* folyóiratban publikált egy tanulmányt *A határok áttörése: arccal a kvantumgravitáció transzformatív hermeneutikája felé* címmel, amelyet pusztán az akkortájt divatos posztmodernizmus paródiájának szánt, tele következetlenségekkel, logikai hibákkal és ténybeli tévedésekkel (Sokal–Bricmont 2008. 280–321). Az ezt követő leleplező cikke pedig botrányt okozott, elindítva ezzel az 1990-es évek második

felét domináló „tudományháborút”. Sokal és szerzőtársa, Jean Bricmont könyvükben a következőt írják a paródiáról:

az a tény, hogy leközöltek egy paródiát, önmagában aligha bizonyít bármit is [...], érdekesebb következtetésre juthatunk akkor, ha megvizsgáljuk a paródia *tartalmát*. Ha egy közelebbi pillantást vetünk a paródiára, rögtön látjuk, hogy az olyan, neves francia és amerikai értelmiségiektől származó idézetek köré épül, melyek a matematika és a természettudományok állítólagos filozófiai és társadalmi következményeit taglalják. Akár abszurdnak, akár értelmetlennek nyilvánítjuk e szövegrészleteket, minden esetben hitelesek. Sokal egyedüli hozzájárulása abban áll, hogy egyfajta „ragasztó” (vagy hóbertos „logika”) segítségével összekötötte és magasztalta ezeket az idézeteket. (Sokal–Bricmont 2008. 16–17.)

Lovász lényegében Sokal kottájából dolgozik: nagyon sokáig nem tudtam eldönteni, hogy a szerző saját álláspontját igyekszik-e előadni, vagy megelégszik azzal, hogy másokét „rekonstruálja”. A könyvben több mint 700 hivatkozás található, a fejezetekben pedig nem lehet eldönteni, hogy a váratlanul felbukkanó filozófiai állítások közül melyik a szerző sajátja és melyik az, amelyiket pusztán egyetértően idéz. Mivel szinte minden ki van ragadva az eredeti kontextusából, ezen állítások – leszámítva néhány bekezdést – nem egyértelműek. Hiába találunk olyan jellegű „útjelzőket”, mint „a következő fejezetben erről és erről lesz szó” vagy „ez a későbbiek során fontos szerepet fog kapni”, ezek a mondatok inkább azt akarják elhíttetni az olvasóval, hogy a narratíva tudatos szerkesztés eredménye. Alaposabb vizsgálat után ugyanis a kérdéses részletek nem kapnak szerepet, a későbbi fejezetekben pedig egész más-

ról van szó, mint amit Lovász előzetesen megígért.

Miután a 2. szakaszban arra jutottam, hogy Lovász könyve nem éri el azt a színvonalat, ami egy professzionális filozófiai munkától elvárható, valamint nagyon hasonló jegyeket mutat Sokalék paródiájához, felmerülhet az az értelmezési lehetőség is, hogy tévúton jártam, mert Lovász nem gondolta komolyan, amit írt: *Az érzet deterritorializációját* a kontinentális filozófia paródiájának szánta. Emellett szól az is, hogy nagyon sok humoros elemzés és példa található a könyvben, amelyeknek méltó helye lenne Sokal és Bricmont gyűjteményében.

Figyelembe véve azonban a szerző eddigi életművét, hiába várnánk Lovász saját leleplezőcikkét: ha átolvassuk a szerző többi munkáját, akkor láthatjuk, hogy azok stílusukban és megközelítésmódjukban hasonlóak az általam tárgyalt könyvhöz. Ebből nem következik az, hogy Lovász többi munkája is ugyanilyen színvonalú volna,³ ám azt megalapozottan gondolhatjuk, hogy a szerző elköteleződött e módszerek mellett, azokat nem szándékozik kiparodizálni, mert maga is lépten-nyomon ezekre támaszkodik.

Feltételezem tehát, hogy a szerző mindvégig jóhiszeműen és őszintén járt el a könyv megírása során. Ez a körülmény azonban természetesen nem menti fel Lovászt az alól, hogy filozófiaként olvasva a műve szinte értékelhetetlen és nem tudunk szabadulni attól a benyomásunktól,

³ Karakas Alexandra például Horváth Márk és Lovász Ádám *Felbomlás és dromokrácia* című könyvéről írt recenziójában szintén kevesli az eredeti hozzájárulást a tárgyalt témához, ám pozitívként említi, hogy a kötet a diskurzus alapos bemutatása miatt „biztos kiindulópont lehet a téma iránt érdeklődőknek” (Karakas 2018. 1254). Viszont *Az érzet deterritorializációjáról* sajnos ez sem mondható el.

hogy paródiát olvasunk. Számomra nem annyira az a kérdés, hogy Lovász könyve jó filozófia-e – egyértelműen nem az –, hanem inkább az, hogy egyáltalán tekinthetjük-e még filozófiának?

A fentiekből kétségkívül a legfontosabb tanulság az, hogy a filozófia és az álfilozófia között megvonható a határ: Sokal paródiáját a leleplezés után feltehetően már azok sem tartották genuin filozófiának, akik korábban a megjelentetése mellett döntöttek. De milyen elvek mentén szabhatunk határokat a filozófiának?

IV.

A demarkációs kísérletek a természettudományok és a spekulatív metafizika között rendre kudarcba fulladtak, ennek tükrében pedig meglehetősen kilátástalannak tűnik a genuin filozófia és az álfilozófia megkülönböztetése.

A tudomány demarkációjával kapcsolatos probléma kapcsán napjainkban népszerűek a szociológizáló megközelítések, amelyek *a priori* karakterisztikumok mellett – egyes esetekben helyett – a különbségeket az intézményi struktúrákban látják: abban különbözik például a fizika a metafizikától, hogy a fizikusok más tanszékeken dolgoznak, más folyóiratokba publikálnak, más ösztöndíjakra jogosultak és így tovább.

Ez a módszer azonban jól láthatóan nem alkalmas a filozófia és álfilozófia elkülönítésére, hiszen az *Intellektuális imposztorok*-ban bíralt álfilozófiai munkák – leszámítva Sokal paródiáját, a szerző ugyanis fizikus – e tekintetben semmiben nem különböznek a genuin filozófiai munkáktól. Olyan professzionális filozófusok írták ezeket, akik filozófiai intézetekben dolgoznak.⁴

⁴ Olvashatunk szemelvényeket többek között Lacantól, Baudrillardtól, Deleuze-től és Guattaritól is.

Tőzsér János *Az igazság pillanatai* című könyve segítséget nyújthat a kérdés megválaszolásában, a szerző ugyanis négyféle filozófiakoncepciót vázol fel, amelyeken belül a filozófiát mint episztemikus (igazságkereső) vállalkozást folytathatjuk (Tőzsér 2018). Következik-e ebből az, hogy amelyik filozófiai mű nem fér bele a négy koncepció valamelyikébe, az egyszerűen nem számít filozófiai műnek?

A helyzet sajnos ennél bonyolultabb: Tőzsér meglátása szerint a kontinentális filozófusok – és így Lovász is, mint e tradícióba sorolható szerző – valami egész más csinálnak, mint analitikus kollégáik, nem céljuk ugyanis, hogy klasszikus filozófiai problémákat oldjanak meg. Azt jelentené mindez, hogy a kontinentális filozófiai munkák nem ítélnél meg olyan sztenderdek alapján, mint az analitikus filozófusok írásai? Ebben az általános kérdésben nem kívánok állást foglalni, mert azt gondolom, hogy *Az érzet deterritorializációja* ebben a tekintetben – már ha elfogadjuk Tőzsér kategorizációját – atipikus kontinentális mű.

Lovász könyvének kimondott célja az, hogy az észlelésről adjon koherens filozófiai elméletet, ami joggal nevezhető klasszikus filozófiai problémának. Ugyanakkor Lovász könyvét mégis csak kontinentális filozófiai munkának kell tekintenünk, erre a hagyományos kritériumok utalnak (a mű stílusa, módszertana, az idézett szerzők és a tény, hogy egyik Tőzsér által vázolt filozófiai attitűdbe sem helyezhető el).⁵

⁵ Tőzsér a könyvben négy filozófiai koncepciót vázol, a tudományos filozófiát, az *a priori* elméletalkotást, a fenomenológiát és az interpretatív munkákat. Lovász munkája az utóbbi két tradícióba egyértelműen nem sorolható be. Saját bevallása szerint műve transzdiszciplináris, „amely merít a fenomenológiából, a technológiafilozófiából és az életfilozófiából egyaránt” (Tőzsér 2018. 9). Talán legközelebb a természettudományos

Azon felül, hogy egy adott problémát kíván megoldani, Tózsér az episztemikus vállalkozás egy másik krtiériumát is meghatározza.

Nem elég, ha egy filozófus pusztán ki nyilatkoztatja az általa igaznak tekintett proposíciókat, érvelnie is kell mellettük. Hogy érvelése során milyen evidenciákra támaszkodik (fenomenológiai tényekre, prefilozófiai-preteoretikus vélekedésekre, a tudomány bizonyos eredményeire, természetes nyelvi intuíciókra stb.), és milyen módszereket alkalmaz (nyelvi-fogalmi elemzést, a legjobb magyarázatra való törekvést, transzcendentális érveket, a reflexív egyensúly módszerét stb.) tulajdonképpen mindegy. A lényeg az, hogy a filozófus valamilyen módon igazolja az általa igaznak tekintett proposíciókat. (Tózsér 2018. 36–37.)

Feltűnhet, hogy Tózsér meglehetősen liberális felfogást vall az igazolási szten-derdekkal kapcsolatban, így ennek még Lovász is eleget tesz: saját filozófiai módszereit – operátorszeletelés, buborékoszlop, fogalomteremtés – részletesen bemutatja, majd alkalmazza. Mindezek mellett úgy látom, hogy Lovász nem a vizsgált *problémát* tekintve, hanem a zavaros filozófiai *módszere* miatt hághatta át a határokat és emiatt téveszthette meg a kontinentális filozófusokat. Érdeemes visszatérni arra a megfontolásra, hogy Tózsér az analitikus és kontinentális filozófia különbségét abban látja, hogy az utóbbi nem klasszikus problémákkal foglalkozik, ezzel szemben

filozófiához áll annyiban, hogy számos példát hoz fel a biológia, kémia, fizika területéről, ám problémát jelent, hogy e példákat kontextusból kiszakítva, önkényesen hozza fel, azokból álkövetkeztetéseket von le, félrevezető analógiákat állít fel.

Lovász kilóg ebből a sorból. Tózsér ugyan- is azzal is alátámasztja saját megkülönböztetését, hogy „a kontinentális filozófusok gyakran nem képesek kiszűrni maguk közül a humbugolókat” (Tózsér 2018. 67). Indoklása szerint „a kontinentális filozófia *azért kitett* a humbugolóknak, mert nem foglalkozik hagyományos filozófiai problémákkal, melynek kapcsán már kialakultak a frontok, és léteznek jól átgondolt megoldási stratégiák” (Tózsér 2018. 69, kiemelés az eredetiben).

Ha igazam van abban, hogy az észlelés klasszikus filozófiai probléma, és feltételezzük, hogy egy szerző nem tévedhet abban, hogy milyen problémát vizsgál, akkor ebből újabb következtetéseket vonhatunk le arra nézve, hogy miért nehezebb a kontinentális filozófiában elkülöníteni az álfilozófiát a „valódi” munkáktól. Ennek oka nem a témáikban és a vizsgált problémákban gyökerezik, hanem a *módszerben*, amit alkalmaznak.

Mit mondhatunk az alkalmazott módszerekkel kapcsolatban? Azt gondolom, hogy bizonyos megszorításokra szükségünk van ahhoz, hogy kiszűrhessek az álfilozófiákat. Parafrazeálva Rudolf Carnap logikára vonatkozó tolerancia-elvét (Carnap 1934. §17), mi is felállíthatjuk a következő általános irányelvet:

Nem az a feladatunk, hogy tilalmakat vezessünk be, hanem az, hogy konvenciókat állítsunk fel. A filozófiában nincsenek lefektetett erkölcsök, mindenki felépítheti saját gondolati rendszerét, saját nyelvformáját. Mindössze annyit várunk el, hogy amennyiben azt diszkusszió tárgyává kívánja tenni, akkor eljárásait *világosan* kell megfogalmaznia.

Annak ellenére, hogy Lovász komoly teret szentel saját eljárásainak ismertetésére, a könyv ezen szakaszai nem egyértelműek, azaz nem derül ki pontosan mit jelent az operátorszeletelés vagy a buborékoszlop-módszer, ahogy az sem, hogy

mivel indokolható az alkalmazásuk, miért épp ott és miért épp azt kell alkalmaznunk és milyen eredményeket várhatunk e szokatlan módszerektől. Leginkább emiatt gyanús, hogy Lovász álfilozófiát művel.

V.

Miért lényegesek egyáltalán ezek a kérdések? Első pillantásra talán úgy tűnhet, hogy a filozófia elkülönítése az álfilozófiától egyrészt pusztán teoretikus kérdés, másrészt azon belül idejétmúlt vállalkozás, harmadrészt szinte biztosan megoldhatatlan. Ezzel szemben azt gondolom, hogy az első meglátás annyiban nem igaz, hogy azok a kutatók, akik saját termékeiket hatékonyan tudják értékesíteni a tudomány piacán, hozzáférést kapnak anyagi eszközökhöz, karrierlehetőségekre és intellektuális tekintélyre tesznek szert. Emiatt pedig minden filozófusnak érdekében áll az állandó demarkáció, azaz a korlátok felállítása és azok védelme, hiszen az álszakértők mindenkitől erőforrásokat vonnak el. A probléma tehát ennyiben időtlen, amikor pedig vitás esetek merülnek fel, nem mehetünk el mellettük szó nélkül. A tudományfilozófia és metafizika története azt mutatta, hogy le kell mondanunk arról, hogy általános kritériumrendszert adjunk meg vagy éles határokat vonjunk, ez azonban nem jelenti azt, hogy egyedi esetekben ne lennének képesek dönteni arról, hogy egy adott munka – tanulmány, könyv vagy akár szóbeli előadás – filozófi-

ának tekinthető-e, ilyen ítéleteket ugyanis a mindennapi gyakorlatunk során igen gyakran hozunk. Ritka esetekben azonban megtörténik az, hogy tévesen ítélünk meg valamit, ilyenkor pedig utólagos korrekciókra van szükségünk, hogy gátat szabjunk az álfilozófia szélesebb terjedésének.

Nem állítom azt, hogy Lovász Ádám megítélésében ilyen jellegű hiba történt, ahogy azt sem, hogy *Az érzet deterritorializációja* álfilozófiai munka lenne. Azt azonban fontosnak tartom, hogy – különös tekintettel a kontinentális közösségre – felülvizsgálják a művet, az ugyanis mélyreható elemzés után is gyanúsnak tűnik. Ha pedig nem felel meg a kontinentális filozófia sztenderdjeinek, tegyék azt diszkusszió tárgyává és jelentsék ki egyértelműen – a következmények ugyanis az egész szakmát érintik.

IRODALOM

- Carnap, Rudolf 1934. *Logische Syntax der Sprache*. Bécs, Springer.
- Karakas Alexandra 2018. 220 felett. *Magyar Tudomány*. 179/8. 1252–1255.
- Olay Csaba – Ullmann Tamás 2011. *Kontinentális filozófia a XX. században*. Budapest, L'Harmattan.
- Sokal, Alan – Bricmont, Jean 2008. *Intellektuális Imposztorok. Posztmodern értelmiségiek visszaélése a tudománnyal*. Ford. Kutrovácz Gábor. Budapest, Typotex.
- Tózsér János 2018. *Az igazság pillanatai*. Budapest, Kalligram.